

ELISABETH
BARKER

Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu

Urednik
Prof. dr RADOVAN VUKADINOVIĆ

BRITANSKA POLITIKA
PREMA
JUGOISTOČNOJ EVROPI
U DRUGOM
SVJETSKOM RATU

GLOBUS/ZAGREB

Naslovi izvornika:

- Elisabeth Barker:

BRITISH POLICY IN SOUTH-EAST EUROPE
IN THE SECOND WORLD WAR

Published in Great Britain by
The Macmillan Press
© Elisabeth Barker, 1976

- Phyllis Auty and Richard Clogg, Editors:
BRITISH POLICY TOWARDS WARTIME
RESISTANCE IN YUGOSLAVIA AND GREECE

Published in Great Britain by
The Macmillan Press
© The Macmillan Press, 1975

- Elisabeth Barker:

FRESH SIDELIGHTS ON BRITISH
POLICY IN YUGOSLAVIA 1942-3

Published by Cambridge University Press, London

© za Jugoslaviju: GLOBUS, Zagreb

Prijevod

JELENA IVICEVIC, I knjiga

i

KONSTANTIN MILES, II knjiga

Predgovor našem izdanju

Literatura koja se bavi manje dostupnim ili pak sasvim tajnim izvorima, a uz to tretira značajna politička pitanja iz nedavne prošlosti, mora brzo i lako naći čitaoce. Knjiga koju dajemo čitaocu u ruke upravo je takav primjer, a njezini autori svakako su kompetentne osobe, podobne da nam predstavljaju i komentiraju obilje podataka iz britanskih arhiva iz vremena drugog svjetskog rata.

Britanska politika prema zemljama jugoistočne Evrope, osobito britanska politička djelatnost prema Jugoslaviji, bila je dio značajnih političkih kretanja i bez njih je teško razumjeti poslijeratni razvoj. Uostalom, knjiga o kojoj je riječ ilustrira dio britanske politike u godinama ratnog vrtloga te se može promatrati i kao fragment globalnih britanskih vanjskopolitičkih nastojanja, koja ipak svojim najoečim dijelom nisu ostvarena.

Značajni britanski politički i ekonomski interesi u zemljama jugoistočne Evrope nisu Veliku Britaniju mogli ostaviti nezainteresiranom za sudbinu tog dijela svijeta, te je unatoč ratnim opasnostima i smanjenim mogućnostima britanskog djelovanja, taj interes bio prebačen na razne institucije i centre političkog planiranja. U njihovim svakodnevnim aktivnostima stvarala se postupno slika novih odnosa koja je morala korespondirati s izmijenjenom ravnotežom i aktiviranjem novih političkih subjekata. Sve to zajedno britanska politika nastojala je pažljivo slijediti i u pojedinim trenucima iskoristiti za ostvarenje svojih strategijskih ciljeva. Međutim, ubrzo se pokazalo da nove realnosti i objektivno slabljenje britanske moći pružaju sve manje izgleda za ostvarenje nekadašnjih ili stvaranje novih bar donekle uravnoteženih pozicija prema ostalim velikim partnerima.

Elisabeth Barker, kao osoba koja je u različitim funkcijama imala prilike da prati britansku politiku prema tom dijelu svijeta, nastojala je svoja obavještajna, vanjskopolitička, žurnalistička i na kraju znanstvena iskustva i sposobnosti svesti na jedinstvenu želju da pruži što čitkiju i potpuniju sliku tadašnjih britanskih aktivnosti prema zemljama jugoistočne Evrope.

Nepobitno je da se Elisabeth Barker intenzivno koristila golemom i sistematiziranom arhivskom gradom, ali je još značajnije njezino specifično viđenje tih povijesnih zbivanja, gdje je upravo njezin nekadašnji rad odigrao presudnu ulogu. U prezentaciji podataka autorica je vrlo savjesna,

iako njezina interpretacija u pojedinim slučajevima nije najsretnija niti je pak sasvim prihvatljiva svim sredinama.

Kao tipična predstavnica svoje klase autorica se nije uspjela odvoiti nekim karakterističnim stavovima u kojima se na poseban način nastoji eksponirati britanska politika. U nastojanju da zadrži nekadašnje vodeće pozicije Velika Britanija je i na području Balkana podržavala i pomagala sve one političke snage koje su jamčile kontinuitet britanske prisutnosti i za koje se pretpostavljalo da će istodobno biti snažni konzervatori društveno-političkih odnosa u svojim sredinama. U tom kontekstu priznavanje pokreta otpora zavisilo je prvenstveno od britanskih dugoročnih interesa i spremnosti pojedinih rukovodstava da nakon rata nastave » suradnju s "Velikom Britanijom. Stoga je i britansko prihvaćanje Draže Mihailovića bilo sastavni dio takve šire političke predijeljenosti.

Neke njezine postavke izvanredno dobro osvjetljavaju i nadopunjavaju referati niza istaknutih britanskih sudionika aktivnosti u Jugoslaviji koji su iznijeli dragocjena sjećanja na misije što su ih tu obavljali.¹¹ Time se zapravo na dobar način uklapa jedan širi rad koji je od interesa za političku povijest jugoistočne Evrope i političku djelatnost Velike Britanije, uz posebno akcentiranje razvoja odnosa na tlu Jugoslavije i svih onih traženja i vrludanja kroz koja je morala proći britanska politika u konačnom prihvaćanju jugoslavenske realnosti.

Za naše čitaoce, uz svoje šire aspekte, knjiga ima specifičnu vrijednost jer pokazuje dug put evolucije britanskih službenih stavova i na kraju prihvaćanje narodnooslobodilačkog pokreta kao jedinstvenog stvarnog predstavnika borbe protiv fašizma, lako autori dosta maglovito, a ponekad i naivno objašnjavaju razloge tog dugog britanskog nepriznavanja, vrijedno je spomenuti mišljenje jednog od sudionika britanskih djelatnosti na tlu Jugoslavije koji sa žaljenjem konstatira da je trebalo proći mnogo vremena da britanska politika prizna najrazvijeniji evropski pokret otpora koji se od prvih dana uključio u borbu protiv zajedničkog neprijatelja - fašizma.

No upravo ta borba još je jedanput potvrdila vrijednost i snagu NOB što se, bez obzira na sve vanjskopolitičke kalkulacije i pokušaje rješavanja pitanja Jugoslavije unutar antihitlerovske alijanse, nije moglo zaobići. Životnost jugoslavenske revolucije i njezinih ideja prevladala je kabinetska razmišljanja različitih resora i službi izborioši u praksi samostalan i nezavisan razvoj nove jugoslavenske zajednice.

Urednik

* Izdavač je odlučio da u istoj knjizi objavi djelo posvećeno britanskoj politici na jugoistoku Evrope čiji se urednici Phyllis Auty i Richard Clogg. Taj zbir tekstova logički se nadovezuje na rad E. Barker i u stanovitom smislu nadopunjuje sliku o britanskoj djelatnosti na tom području.

Uvod

Elisabeth Barker, pisac prve knjige, već se četiri desetljeća vrlo aktivno bavi problematikom jugoistočne Evrope. U drugom svjetskom ratu rukovodila je balkanskom sekcijom Uprave za političko ratovanje i radila u političko-obavještajnom odjelu britanskog Ministarstva vanjskih poslova (Political Warfare Executive, Political Intelligence Department, Foreign Office). Već tada je službeno imala uvid u mnoge britanske tajne dokumente, pripremala je direktive za emisije britanskog radija i štampe i osobno upoznala brojne političare i novinare, mnoge od njih i iz zemalja jugoistočne Evrope, koji su bili u emigraciji u Londonu.

Odrasla u obitelji uglednog britanskog povjesničara, Elisabeth Barker nije odmah pošla stopama svog oca. U poslijeratnom periodu dugo se bavila novinarstvom i publicistikom i kao dopisnik britanske novinske agencije Reuter izvještavala o političkim zbivanjima u zemljama jugoistočne Evrope. U britanskoj radio-kompaniji BBC (British Broadcasting Corporation) radila je kao diplomatski dopisnik, a kasnije bila je načelnik sekcije za evropske razgovore. U ranijim posebnim izdanjima svojih radova Elisabeth Barker pisala je o problemima Balkana, Makedonije, Austrije, zajedničkog tržišta, o fenomenu hladnog rata i o položaju Velike Britanije prema podijeljenoj Evropi.

Veliko publicističko, novinarsko, diplomatsko i životno iskustvo mnogo je pomoglo Elisabeth Barker i u njezinu historiografskom radu. Pisati zanimljivo, jasno i zgusnuto, a ujedno poštivati sve postulate povijesne znanosti, sve je prije nego lak posao.

Elisabeth Barker skromno naglašava da njezin rad nije povijest jugoistočne Evrope u drugom svjetskom ratu, čak ni zgusnut prikaz britanske politike na tom području. Njezin je cilj bio da upozori na neke bitne elemente, potrebne za razumijevanje te politike. Cesto se služi primarnim izvorima, navodi karakteristične, bitne citate iz dokumenata i bilježaka istaknutih državnika i funkcionara Foreign Officea. Znalački i orlo vješto tematski grupira izvore, uočava bit problema i svoje sistematsko izlaganje prati briljantnom analizom i lucidnim iako, dakako, ponekad i diskutabilnim opservacijama i zaključcima. Neki naslovi pojedinih poglavlja njezine knjige u najkraćem mogućem obliku poantiraju tadašnje osnovne dileme britanske politike prema pojedinim zemljama jugoistočne Evrope ili jednostavno karakteriziraju tadašnji položaj.

Britanci su poznati po svom smislu za jasno, kratko i sažeto izražavanje. Nije lako s malo riječi kazati mnogo, izraziti suštinu ili osnovnu dilemu. Još je teže već sažete misli formulirati još sažetije, a da se sačuva bit i iznesu karakteristični detalji. Proći kroz prašumu grade takve prirode, izbjeci opasnost da se od drveća ne vidi više šuma, to može samo vrstan znalac. Ali, i sama Elisabeth Barker priznaje da bi bez pomoći stručnog osoblja u Public Record Officeu bila beznadno izgubljena u toj gomili grade.

Istraživači koji su stekli bar neko osnovno iskustvo na radu u britanskom državnom arhivu u Londonu mogu shvatiti i cijeniti izuzetan napor što ga je Elisabeth Barker uložila u prikupljanju i izučavanju grade, potrebne za njezinu knjigu. Ta grada, barem Foreign Officea, možda je još najpreglednije arhivirana, praćena tematskim indeksima i registama za svaki dokument. Međutim, samo je za Jugoslaviju u drugom svjetskom ratu sačuvano više od četiri stotine fascikala generalne korespondencije Foreign Officea, da o više tisuća fascikla za područje čitave jugoistočne Evrope i ne govorimo. Tu su još i stotine fascikala iz ureda britanskog premijera Winstona Churchilla, zapisnici sjednica Ratnog kabineta i pojedinih vladinih nadležstava i komiteta.

U svojim poslijeratnim memoarima, nagrađenim Nobelovom nagradom za književnost, Winston Churchill je prvi objavio integralne ili skraćene, tj. prepričane osnovne britanske službene dokumente, odnosno bilješke, u većini nastale iz njegova pera. Velika Britanija jedna je od rijetkih zemalja u kojima se pišu takozvane službene povijesti. Takvi radovi nisu uobičajenog znanstvenog karaktera u pravom smislu riječi, već najsažetiji mogući oblik prezentiranja službene dokumentacije pojedinih državnih nadležstava ili vojnih jedinica, odnosno rodova oružja i velikih ratnih kampanji. Prilikom donošenja odluka o tekućoj političkoj situaciji državnici i funkcionari pomoću takvih službenih povijesti uzimaju u obzir i povijesni vid pojedinih problema, koriste se nagomilanim iskustvom.

Sir Llewellyn Woodward, poznati profesor suvremene povijesti na Sveučilištu u Oxfordu i član mnogih znanstvenih ustanova, napisao je, uz pomoć mnogih asistenata, peterotomnu službenu povijest britanske vanjske politike u drugom svjetskom ratu. Godine 1962. već se pojavila knjižica s rezimeom tih tomova. Elisabeth Barker koristila se tim i još mnogim nekorištenim službenim izvorima, ali je tome dala snažan pečat svoje ličnosti, ne samo izborom problema i izvora, nego i njihovom interpretacijom.

Međutim, koncizno i sažeto izlaganje često omogućava samo spominjanje problema, a bogata povijesna priča ostaje gotovo nedodirnutu. Pisac je dakako morao voditi računa o prostoru ograničenom od izdavača, a u pogledu Jugoslavije još i o prethodnim publikacijama. Ipak, primjera radi, ono što je ovdje rečeno s jedva dvije rečenice, predmet je čitave knjige, nagrađene 1976. godine Kajuhovom nagradom izdavačke kuće »Borec« u Ljubljani. Dr Tone Ferenc napisao je naime »Akcije organizacije TIGR u Austriji i Italiji u proljeće 1940. g.« Elisabeth Barker međutim

samo konstatira da je Julius Hanau organizirao sabotažni rad na njemačkim željezničkim prometnicama u Austriji, koji je izvodila mala grupa slovenskih liberala s jakim iredentističkim zahtjevima prema Italiji i Austriji. Bila je to zapravo organizacija TIGR (Trst, Istra, Gorica, Rijeka) iz redova slovenske manjine u Italiji odnosno primorskih emigranata, s kojom su surađivali i komunisti.

Britanci i jugoslavenski povjesničari već su imali priliku da u Londonu od 25. do 27. studenoga 1976. u referatima i plodnoj diskusiji razmijene mišljenja o mnogim problemima, koji se u knjizi Elisabeth Barker samo spominju ili vrlo sažeto tretiraju. Elisabeth Barker i sama je na tom znanstvenom skupu vrlo detaljno izložila britansku politiku i sudjelovanje, odnosno utjecaj Britanije na pripremanje i izvođenje državnog udara od 27. ožujka 1941. »Čini mi se značajnijim da se Jugoslavija bilo kako uvuče u rat nego da se dobije nekoliko dana na solunskoj fronti«, zapisao je britanski premijer "Winston Churchill u svojoj brzojavci državnom sekretaru vanjskih poslova Anthonyju Edenu 22. ožujka 1941. Tu vrlo značajnu Churchillovu misao citirala je Elisabeth Barker u svome referatu na spomenutom skupu, ali ne i u svojoj knjizi.

Očito, ta je rečenica izostavljena kako bi se izbjeglo duže izlaganje o razmišljanju britanskog poslanika u Beogradu Rotialda Campbella, vjerojatno inspirirano krugovima jugoslovenske kraljevske vlade. Naime, prema Campbellu, a kasnije i prema Edenu, nije bilo mjesta za očajavati ako bi Jugoslavija sklopila doduše sporazum s Njemačkom, ali ne bi prihvatila vojne klauzule pakta i oduprla se svakom pokušaju Nijemaca da prijeđu preko jugoslovenskog teritorija. U tom slučaju Britanci bi trebali da što više potcjenjuju značenje pakta i da nastoje Jugoslaviju i dalje držati u igri.

Elisabeth Barker, međutim, zadovoljila se u toj sažetoj knjizi nedvoismislenom konstatacijom da su Britanci početkom 1941. godine postavili nove zahtjeve da Jugoslavija napusti svoju neutralnost i uđe u rat i da je to otvorilo put njihovom razlazu s knezom Pavlom.

Dakako, svaki znanstveni rad potiče na nova istraživanja, na diskusiju, možda čak i na polemike. U konciznom izlaganju zbivanja u šest zemalja izostalo je mnogo šta zanimljivo i značajno za pojedine zemlje, svakako i za Jugoslaviju. Mnogo je ostalo nedorečeno, nespomenuto. Pojedina poglavlja, ponekad čak i odlomci u ovoj knjizi mogli bi se solidno i zanimljivo obraditi u dužim raspravama, čak i u monografijama. Mogla bi se napisati knjiga i o tome što se uopće nije dogodilo, ali je kao moguća pretpostavka i te kako utjecalo na sva politička zbivanja u Jugoslaviji. npr. očekivanje savezničkog iskrcavanja na Balkanu i u Jugoslaviji.

U sažetom prikazu na samo 25 stranica Elisabeth Barker je rezimirala neke osnovne momente britanske politike prema pokretima otpora u Jugoslaviji i Grčkoj 1941-194]. godine. Očito je tako postupljeno zbog objavljenih prije godinu dana referata i diskusije sa znanstvenog skupa 1973. godine, posvećenog toj tematici. Profesori Phyllis Auty i Richard Clogg izdali su i uredili građu toga skupa pod naslovom: »Britanska poli-

tika prema otporu u vrijeme rata u Jugoslaviji i Grčkoj». Dnevni list »Politika« već je 1976. godine u feljtonističkoj redakcijskoj obradi, u ne uvijek sasvim adekvatnom prijevodu, odnosno izboru, objavio iz spomenute ove knjige dio u Jugoslaviji. Stoga je vrlo značajna i dobra ideja izdavača ove knjige da u nju uključi i knjigu koju su uredili P. Auty i R. Clogg, pogotovo jer time jugoslavenska javnost dobiva na uvid čitav relevantan tekst uz potpun znanstveni aparat. Duži referat o nekim faktorima u donošenju odluka u britanskoj politici prema Jugoslaviji napisala je i Elisabeth Barker.

Značenje je spomenutog znanstvenog skupa, na kome su osim referenata sudjelovali i neki preživjeli rukovodioci britanskih misija u Jugoslaviji, upravo u konfrontiranju i dopunjavanju spoznaja iz dostupnih pisanih izvora sa živom riječju svjedoka povijesnih zbivanja.

Sada već pokojni britanski pukovnik S. W. Bailey, član SOE (Special Operations Executive - Uprava za specijalne operacije), 1942-1943. godine šef britanske misije u štabu Draže Mihailovića, podnio je na tom skupu vrlo zanimljivo referat, na žalost uz vrlo oskudan znanstveni aparat. Bit će potrebno još mnogo toga istražiti da bi se dobila jasnija slika o britanskoj politici prema četničkom pokretu. Očekujemo da će prof. dr Jovan Marjanović uskoro ispuniti tu prazninu. Elisabeth Barker u svojoj knjizi uzgred spominje ratni dnevnik dra Vladimira Dedijera i njegovu konstataciju da je dolazak Hudsonove misije i kraljevskih jugoslavenskih oficira ubrzao opću ofanzivu četnika protiv partizana.

Svojom najnovijom raspravom »Fresh Sidelights on British Policy in Yugoslavia, 1942-3« u *The Slavonic and East European Review*, Vol. LIV, No. 4, 1976, koristeći se službenim dokumentima SOE u privatnom posjedu Georgea Taylora, visokog funkcionara te organizacije, Elisabeth Barker otvorila je niz novih problema. Vrlo kontroverzni izvođač Taylora od 11. ožujka 1943. svakako bi zavrjedio objavljivanje u cjelini uz odgovarajući znanstveni komentar i upućivanje na druge relevantne izvore. Prisustvo britanskih oficira u štabovima četničkih jedinica, prećutno odobravanje SOE četničke suradnje s talijanskim okupatorom, sve to nije ostalo nezapaženo za vodstvo narodnooslobodilačkog pokreta.

Na žalost, takozvana PLOZ serija Hudsonovih brzojavki ostala je još uvijek zatvorena za znanstvenu javnost u arhivima SOE i tvrdilo se već i u ratu da su uništeni mnogi dokumenti te organizacije. Značajna je izjava pukovnika Baileya u diskusiji da su Britanci već u srpnju 1942. odobrili Mihailovićevu suradnju s neprijateljem u nadi da će u odlučujućem trenutku ne samo talijansko oružje nego možda čak i neke talijanske trupe u Crnoj gori prijeći na britansku stranu. Međutim, pukovnik Bailey je britansko odobravanje četničke suradnje s okupatorom u Crnoj gori datirao u svom referatu tek s veljačom 1943. Iz jedne (u referatu nespomenute) brzojavke britanskog ambasadora Stevensona iz 1944. godine vidi se, međutim, da je on to saznao iz dva međusobno nezavisna izvora, ali je savjetovao neka se ne sprovede službena istraga jer bi pismeni tragovi sigurno nestali.

Iako dakle dokumenti SOE još nisu pristupačni znanstvenoj javnosti i ne zna kada će biti, ipak su mnogi značajni dokumenti te britanske obavještajno-diverzantske organizacije ostali sačuvani u fondu »Misije 37«, tj. britanske misije, akreditirane u Jugoslaviji, kako u četnika u početku i u partizana kasnije. Pojedinačni dokumenti iz arhiva britanskog Ministarstva rata (War Office) daju stoga mnogo plastičniji uvid u prilike u raznim dijelovima Jugoslavije, nego je to moguće razabrati iz izvještaja koji su stizali u Foreign Office.

U najnovijem, kako se tvrdi definitivnom, trećem izdanju svoga ratnog »Dnevnika« dr "Vladimir Dedijer naveo je i niz bilježaka o uvjerenju da su četnici u studenom 1941. napali partizane ne samo prema naredbi emigrantske kraljevske vlade već i britanske, odnosno, kako se tada pisalo i govorilo, engleske vlade. Međutim, u svojoj knjizi »Bojovna planina«, koristeći se Hudsonovim brzojapkama iz veljače 1943. (u studenom 1941. Hudson je ostao bez svoga radio-predajnika), prof. F. W. Deakin je naveo kako se Hudson zalagao za sporazum između četnika i partizana i odlučno se suprostavljao bilo kakvoj britanskoj pomoći Mihailoviću, koju bi četnici mogli iskoristiti u borbi protiv partizana. Cini se da je Draža Mihailović bio upoznat s tim stavom koji je Hudson, koristeći se radiopredajnikom u štabu Draže Mihailovića, prenio vlastitom šifrom.

Okolnosti koje su dovele do ponovne procjene britanske politike i odluke da se stupi u kontakt s jugoslavenskim partizanima dosada su u literaturi još nedovoljno osvijetljene. Zna se doduše da su osim vojnih razloga takvoj odluci kumovali i politički: partizani ne bi trebali da budu ostav-
» Ijeni isključivo sovjetskom političkom utjecaju, a u Jugoslaviji nije bilo poželjno ostaviti slobodne ruke Amerikancima koji bi se mogli ubaciti pored Rusa.

Brigadir C. M. Keble, odnosno tada još pukovnik i šef štaba SOE u Kairu, zastupao je takva gledišta u svom memorandumu od 30. siječnja 1943, što ga je osobno predao u Kairu britanskom premijeru Winstonu Churchill. Basil Davidson, i sam u štabu SOE u Kairu, a kasnije britanski oficir za vezu u Jugoslaviji, postavio je, međutim, u recenziji Deakinove »Bojovne planine«, objavljenj u »Times Literary Supplement« 22. listopada 1971 pitanje nije li se možda u one dane i sam pisac, to jest Frederick William Deakin, sastao s Churchillom? Ako je takva hipoteza točna, još je značajniji sadržaj njihova razgovora, utiska i utjecaja koji je Deakinova procjena situacije ostavila na premijera!

U svakom slučaju, razni jugoslavenski emigranti, koji su se stjecanjem okolnosti poslije završenoga drugog svjetskog rata našli u raznim zapadnim zemljama, ne štete u svojim publikacijama kritičke, čak i uvredljive riječi na račun Churchilla, Deakina i Macleana kao glavnih »kri-
» vaca« za preorijentaciju britanske politike, a svoju suradnju s okupatorom nastoje i danas prikriti, odnosno bagatelizirati.

Dobro je da raspoložemo s referatom o djelatnosti SOE na Balkanu, koji je za tu konferenciju spremio nekadašnji visoki funkcionar te organizacije u štabu SOE u Londonu. Taj referent napisao je svojevremeno i poznatu knjigu »Baker Street Irregular«, London 196j, uzevši za naslov

ime ulice u kojoj se u Londonu nalazilo sjedište SOE u drugome svjetskom ratu. Međutim, Bickham Sweet-Escott nije se na žalost koristio onim dokumentima SOE koji su pristupačni istraživačima. Moguće je ipak da su se do roka održavanja te konferencije u srpnju 1973. dokumenti misije 37 još uvijek pregledavali u tekućoj registraturi War Officea. Službena povijest SOE, koju je napisao prof. W. J. M. Mackenzie, još uvijek je nepristupačna naučnoj javnosti. Cini se da uzrok tome treba tražiti u iznošenju pozadine neuspjele operacije SOE u Nizozemskoj, kada se nje-mačka vojnoobavještajna služba Abwehra uspjela infiltrirati u mrežu SOE i pomrsiti savezničke planove.

» Dok je na već spomenutom britansko-jugoslavenskom kolokviju 1976. god. u Londonu djelomično osvijetljena djelatnost SOE u Srbiji 1940–1941. god., djelovanje te organizacije u zapadnom djelu Jugoslavije, prije svega u Hrvatskoj, ostalo je da se razmotri na narednom sastanku. Također, mnogo toga treba još istražiti u vezi s britanskim misijama širom Jugoslavije u drugome svjetskom ratu, uzimajući u obzir evoluciju stavova rukovodstva NOB prema tim misijama, vanjskopolitičkim i unutrašnje-političkim faktorima, ali i nastojanja Abwehra i Gestapoa da uđe u trag toj djelatnosti.

Za sada je ostala sasvim po strani djelatnost britanskog Intelligence Servicea (Secret Intelligence Service, odnosno MI 6), koji je svoje agente i suradnike slao u Jugoslaviju i prije upućivanja službenih misija pod komandom SOE, npr. u Sloveniju u proljeće 1943. god., i to ne samo partizanima u Slovenskom primorju, već i plavogardističnim jedinicama majora Karla Novaka, Mihailovićeve komandanta za Sloveniju, lako su izgledi za otvaranje tih dokumenata naučnoj javnosti još manji nego u slučaju SOE, a isto vrijedi i za operativne dokumente raznih jugoslavenskih organa sigurnosti, dostupni izvori ipak omogućavaju rekonstrukciju političkih procjena, barem s jugoslavenske strane.

Vrlo značajan referat F. W. Deakina »Mit o savezničkom iskrcavanju na Balkanu u drugome svjetskom ratu, s posebnim osvrtom na Jugoslaviju«, svakako ne treba tumačiti tako kao da saveznici nisu nikada imali namjeru iskrcati se u Jugoslaviji. Naprotiv, ta je tematika često bila predmet pregovora i vrlo kontroverznih razmatranja u vrhu protuhitlerovske koalicije. Maršal Staljin je npr. više puta 1941. god. tražio od Britanaca da otvore drugu frontu na Balkanu, naročito energično u prosincu 1941. za vrijeme Edenova posjeta Moskvi. General Dušan Simović, predsjednik kraljevske izbjegličke jugoslavenske vlade u Londonu i ministar vanjskih poslova dr Momčilo Ninčić već su početkom 1942. tražili da se saveznici • iskrcaju na Balkanu, da Britanci preduhitre Ruse u Bugarskoj, da okupiraju Jugoslaviju i tako smanje »opasnost razvitka komunističkog pokreta, koji nastoji čitavu zemlju staviti pod rusku zaštitu«. Mnogi lideri kontrarevolucije u Jugoslaviji priželjkivali su i tražili savezničku okupaciju (!) Jugoslavije u nadi da će se tako moći zadržati na vlasti. Pred sam kraj drugoga svjetskog rata to je službeno, dakako bez ikakva izgleda na uspjeh, zatražila čak i ustaška vlada takozvane »Nezavisne države Hrvatske« ali bez Pavelićeva potpisa!

F. W. Deakin spominje vrlo kratko, samo u dva pasusa, Churchillovu sklonost ideji iskrcavanja u Istri i prodoru saveznika kroz takozvana »ljubljska vrata« i kategorički tordi da ta ideja nikada nije došla do faze planiranja. Međutim osobni papiri feldmaršala Alexandera (W. O. 214/40, 41, 42) ukazuju da se o tome vodila prilično žustra diskusija, a fascikli o planiranoj operaciji iskrcavanja dijelova 8. armije u Jugoslaviji pod šifrom »Galignite« ostali su i dalje nepristupačni u Public Record Officeu u Londonu. Iz Churchillovih operativnih papira vidi se da su se vojni stručnjaci bavili idejom iskrcavanja u Dalmaciji i bočnog prodora prema Rijeci i Zagrebu, a ne samo amfibijskog iskrcavanja u Istri, odnosno na otocima u Kvarnerskom zaljevu. Sve u svemu, događaji koji se uopće nisu zbili, ali su se pretpostavljali i različito su se interpretirali, veoma su utjecali na mnoge političke odluke, ne samo rukovodstva NOB!

Posljednja tri referata o situaciji u Grčkoj, koje su na toj konferenciji podnijeli C. M. Woodhouse, E. C. W. Myers i R. Clogg, na prvi pogled nisu naročito zanimljivi za jugoslavenskog čitaoca. Međutim, i u referatima i u diskusiji spominju se Egejska Makedonija i djelatnost Svetozara Vukmanovića-Tempe u vezi s nacrtima za osnivanje takozvanog »balkanskog štaba«. U svojim memoarima »Revolucija koja teče«, Beograd 1971, Svetozar Vukmanović je XI poglavlje nazvao »Balkanska saradnja«, ali ih C. M. Woodhouse još nije stigao iskoristiti u svom referatu. Jasno je međutim da su memoari samo jedna grupa izvora kojima se povjesničari koriste, uza svu potrebnu akribiju kod primjene principa heuristike i kritike izvora. Na narednom kolokviju britanskih i jugoslavenskih povjesničara, 1978. god. u Dubrovniku predviđeno je i detaljno razmatranje problematike savezničke politike i stava odnosno djelatnosti jugoslavenskih partizana i njihova rukovodstva u odnosu na narodnooslobodilačke pokrete u Grčkoj i Albaniji.

Za razliku od sličnih znanstvenih publikacija o sastancima i simpozijima jugoslavenskih historičara čitalac se ovoga puta može upoznati i s vrlo značajnom i sadržajnom diskusijom učesnika, koji su dobrim dijelom i sami bili svjedoci i sudionici u povijesnim zbivanjima. Naučna savjetovanja na kraju krajeva imaju svoj smisao jedino tada ako stručnjaci ukrste svoja znanja, upozore na zanemarivane, nedovoljno osvijetljene aspekte tretiranih problema, na nepoznate izvore i neiskorištenu literaturu ili čak na netočnosti pojedinih tvrdnji. Ako učesnici u takvoj diskusiji iznose i svoja osobna zapažanja i spoznaje, koji inače nikada nisu bili zabilježeni ili su u najboljem slučaju još uvijek nepristupačni u raznim dokumentima, onda takva rasprava još više dobiva na značenju. S obzirom na objavljene referate objavljena diskusija iznosi čak jednu trećinu.

Prosječnog čitaoca, ali i stručnjaka u svakom slučaju iznenađuju činjenice o sukobu, rivalstvu, čak i mržnji i međusobnom podmetanju pojedinih službenih agencija britanske vlade, npr. između SOE i Foreign Officea, a da ne govorimo o Secret Intelligence Serviceu. Profesor G. H. N. Seton-Watson tumači te pojave kao dio rata i pravi paralele s rivalstvom sličnih ustanova i agencija u SAD, Njemačkoj i Sovjetskom Savezu. Razumljivo, ta se rivalstva u ratu nisu javno očitavala. Čak najviši rukovo-

dioci narodnooslobodilačkog pokreta svu su tajnu djelatnost Britanaca, a ne samo tajnu, pripisivali isključivo Intelligence Serviceu, i nikakva se razlika nije u ono vrijeme činila npr. između Gestapoa i Abwebra.

Brigadir Fitzroy Maclean sam je iznio u diskusiji kako je SOE pokušao diskreditirati njegovu misiju i njega osobno kao nepopravljivog pijanicu i homoseksualca lansiranim glasinama. On nije uzeo prvi padobran koji mu je ponuđen pred uzlijetanje aviona na put prema Jugoslaviji. Iznošenje i takvih detalja svakako je dokaz za izvanredno slobodnu diskusiju čak i o delikatnim pitanjima. Međutim, to samo po sebi još ne znači da bismo u dogledno vrijeme mogli očekivati potpuno iznošenje na vidjelo relevantnih činjenica, odnosno izvora. Ali i to što je sada pristupačno izvanredno je značajno i stimulira historičare na dalja istraživanja. A u historijskoj znanosti, kao u ostalom u svakoj znanosti, kraja nikada nema.

Jugoslovenska šira javnost već je prije bila upoznata sa značenjem i bogatstvom građe u britanskom javnom arhivu. Pisac ovog predgovora je u »Vjesniku u srijedu« (br. 1047, 1049-1068, 1110-1124) 1972. i 1973. godine objavio, prikazao i komentirao niz britanskih dokumenata o zbivanjima u Jugoslaviji. »Politika« je pod naslovom »Velika politička igra« od 21. do 12. srpnja 1974. objavila osakaćen plagijat dijelova toga teksta u vrlo indikativnoj obradi. U svojim referatima na mnogim znanstvenim skupovima naši se znanstveni radnici već koriste i sada pristupačnim britanskim izvorima.

Nema sumnje da je Elisabeth Barker obavila vrlo značajan pionirski posao. Međutim, time tematika nije iscrpljena iako je teško očekivati da bi itko drugi mogao na tako malo prostora kazati toliko mnogo. Nema sumnje da će objavljivanje knjige Elisabeth Barker i na našem jeziku potaknuti na istraživanja i druge, ne samo jugoslovenske povjesničare. Na zajedničkom znanstvenom skupu britanskih i jugoslavenskih povjesničara, predviđenom u Jugoslaviji za 1978. godinu, bit će ponovo prilike da se u akademskoj diskusiji, razmotre mnogi problemi, još nedovoljno osvijetljeni ili jednostrano interpretirani, odnosno nedorečeni.

Međunarodni položaj Jugoslavije u drugom svjetskom ratu, ukrštanje interesa velikih sila na toj vjetrometini, dileme i razočaranja u traženju vlastitog puta i u borbi za nezavisnost, međunarodni aspekti rata i revolucije u Jugoslaviji, sve to bit će bez sumnje još dugo predmet pažljivog izučavanja ne samo povjesničara, već i pravnika, politologa i drugih znanstvenih pa i javnih radnika. Toj problematici dala je Elisabeth Barker vrlo dragocjen prilog.

Dr Dušan Biber

Ljubljana, 18. travnja 1977.

I KNJIGA

Elisabeth Barker

BRITANSKA POLITIKA
PREMA JUGOISTOČNOJ EVROPI
U DRUGOM SVJETSKOM RATU